

Генерал ИВАН С. ПАВЛОВИЋ

Народна библиотека
'РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ'

30 СР 94(497.11)

ПАВЛОВИЋ И.

Почетак рата

ПЕСКОВАЦ

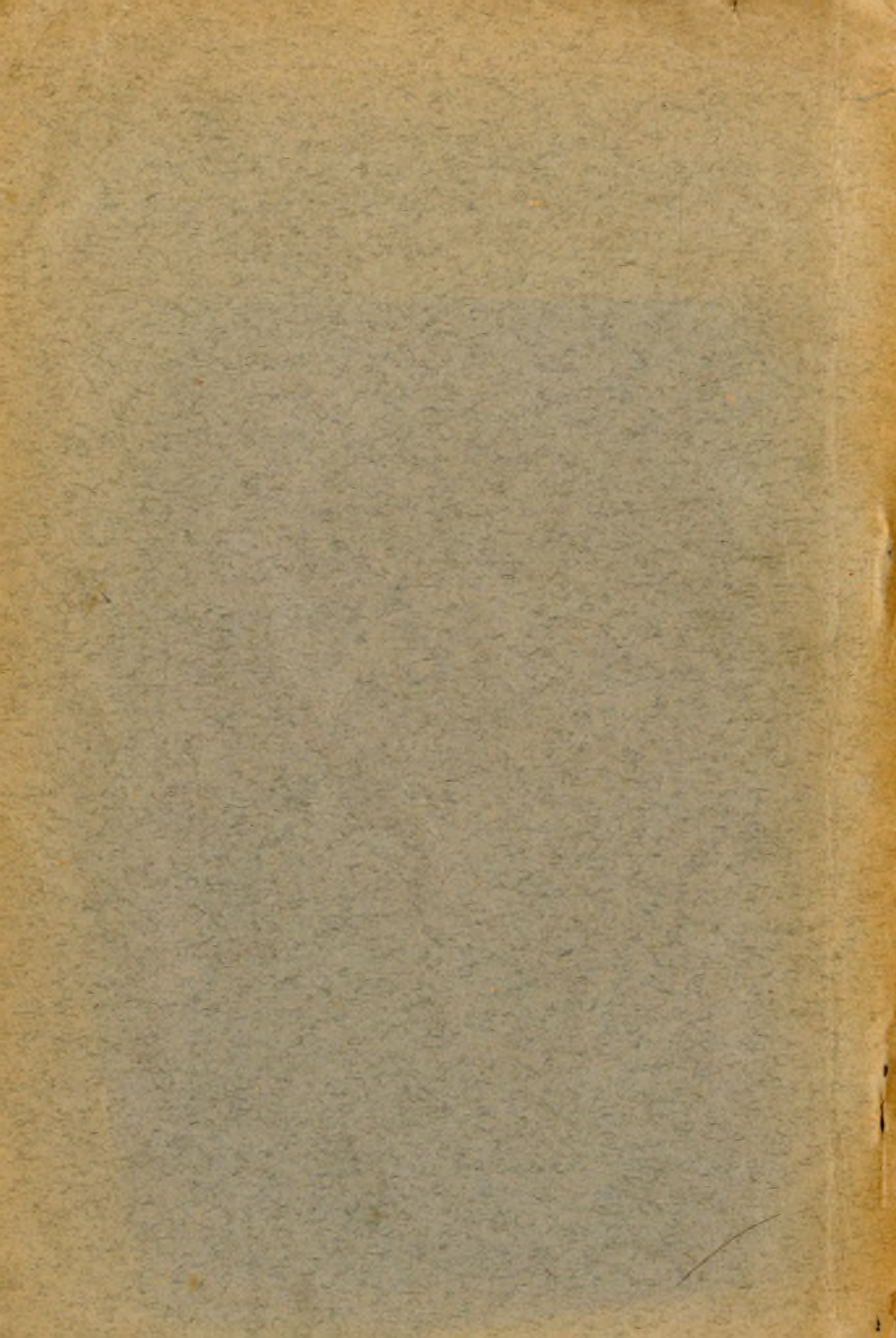

600000114

COBISS o

ПОЧЕТАК РАТА СА ТУРЦИМА 1912

БЕОГРАД 1941

22
2
a/ 114
94(497.11) "1912"

Генерал ИВАН С. ПАВЛОВИЋ

ПОЧЕТАК РАТА СА ТУРЦИМА 1912

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА

Бр. 16050

Страна 9.497.11

БЕОГРАД 1941

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Почетак рата са Турцима 1912 — Кроз Карадаг до Скопља	3
Поводом описа битке на Куманову — Д-ра Станоја Станојевића	25
Како нас је рат затекао	37

ПОЧЕТАК РАТА СА ТУРЦИМА 1912

*Кроз Карадаг до Скопља.**

*Делови Моравске дивизије I позива у операцијама
до заузећа Скопља*

Првог дана рата са Турцима, 6 октобра 1912. године, III пеш. пук I позива са 4 граничном четом, 1 брдском брзометном батеријом и $\frac{1}{2}$ седме батерије Моравског пољског артилериског пука I позива, после јаче борбе заузео је од Турака пограничне утврђене карауле: Св. Илија Честилински Ново Село и Козарник.¹

Непријатељ који је 6 октобра бранио гранични фронт од Мораве до Козарника одступио је вероватно ка Жужелици и на десну обалу Трновске реке.

I пешад. пук „Књаза Милоша Великог“ заузео је линију Морава—Краљева кућа—Лопардице а III пешад. пук I позива заузео је напред поменуте три карауле.

Према заповести команданта I армије ОБр. 51. од 6 октобра Моравска дивизија I позива има задатак да 7 октобра

* Штампано приликом десетогодишњице рата 1912, у октобарској књесци Ратника 1922. Поред допуне рада, сада су исправљене раније штампарске грешке.

Сви су датуми по старом календару.

¹ У борби на Св. Илији Честилинском првога дана рата, 6. октобра, погинули су: храбри капетан I кл. Светозар Миљковић и 6 редова граничне чете; рањени су 9 редова из граничне чете и III пешад. пука I позива.

Капетан Миљковић био је командир 4. чете граничне трупе. Рођен је у Нишу. Свршио је Нижу и Вишу Школу Војне Академије. Био је одличан официр; неуморан и одушевљен неимар у подизању темеља Велике Србије пред Балкански рат. Сви су га официри и војници ценили као идеалног старешину и друга. Погинуо је у јуришу на турске ровове при заузимању карауле Св. Илије Честилинског.

Изгинули војници сахрањени су код цркве Св. Илије у близини карауле. Тело капетана Миљковића пренесено је у Врању и тамо сахрањено.

Истог дана у борби на караули Козарнику, погинули су два војника а рањени пешад. поручник Михаило Н. Станковић родом из Ниша, и два војника, сви из III пешад. пука I позива. Поручник Станковић се у борби на Козарнику видно истакао храбрим држањем. Он је неколико дана доцније погинуо пред Скопљем од разјарених Арнаута.

Светлим жртвама за Отаџбину нека је вечна слава и хвала!

заузме линију Козарник—Лопардице—Бујановац—Божиновац у циљу обезбеђења слободе сперација и осигурања офанзиве I армије. Лево од Моравске дивизије у исто време наступа и Дринска дивизија I позива преко Ристовца и Крушевице у циљу заузећа Лукарце.

На основи ове армиске заповести командант Моравске дивизије I позива наредио је наступање у следећем: „I пешадиски пук „Књаза Милоша Великог” са 1 дивизионом Моравског пољ. артиљ. пука, водом пионира и болничара наступа правцем: Краљева кућа—Раковац—Бујановац у циљу заузећа линије Бујановац—Божиновац.

II пешадиски пук „Књаза Михаила” са 2 дивизионом Моравског пољског артиљ. пука, водом пионира и болничара наступа правцем: Г. Вртогош—Лопардинце и заузима линију Бујановац (искључно)—Лопардинце (закључно).

Пукови полазе тако, да са предњим деловима пређу Раковичку реку у 7 часова пре подне одржавајући међусобну везу.

III пешадиски пук упутиће у 7 часова пре подне један свој батаљон са брдском батеријом и граничарима, који се налазе на Св. Илији, под командом мајора Добросава Ђорића, граничном линијом преко Ђурђевског рида, да ојача посаду на Козарнику и ту остане, док не стигне I батаљон I пука III позива, који ће упутити командант I пука I позива, а по том продужити пут од Козарника косом и доћи у висину села Лопардинце као десно бочно закриље, ступивши у везу са трупима у Лопардинцима. Са остатком пука и водом 7 батерије кренуће се у 8 часова пре подне преко села Дубнице до Г. Вртогоша, где ће очекивати даље наређење. Обе чете I пешад. пука III позива остаће на караули Св. Илије као посада за осигурање тога правца, где ће бити упућена и позициска Дебанжова батерија.

XVI пешад. пук „Цара Николе II” креће се тако, да буде на Иновцу у 7 часова пре подне у зборном поретку и очекивати даље наређење.

Штаб и остатак Моравског пољ. артиљ. пука креће се за XVI пеш. пуком и постројиће се позади овога на Иновцу.

Моравски дивизиски коњички пук креће се преко села Котуна до Г. Вртогоша, где има бити у 7 часова пре подне и чекати даље наређење.

Дивизиски штаб полази из села Содерца у 6 часова пре подне на Инотовац’.

Око 8 часова пре подне 7 октобра III пешадиски пук, пошто је према заповести упутио батаљон мајора Добросава Ђорића са брдском батеријом; кренуо се са Св. Илије Честилинског са пољском батеријом низ Росуљу поред села Содерца.

Око 1 сата по подне пук је стигао код села Г. Вртогоша.

После $\frac{3}{4}$ часа одмора, командант III пешад. пука добио је наређење од команданта Моравске дивизије да пук доведе код Краљеве Куће.

Кад је III пук стигао на одређено место, пре 3 сата по подне стављен је у зборни поредак десно од XVI пеш. пука, позади места Краљеве Куће.

У то време водила се пешачка борба на целом фронту испред Бујановца и улево од овог на висовима.

Око 4 часа по подне, наша артиљерија на десном крилу јако је дејствовала против непријатеља који је држао арнаутско село Трново. Село је било у пламену.

У то време XVI пешад. пук „Цара Николе II” ојачао је леве крило дивизије а у дивизиској резерви остао је III пешадиски пук.

Пред вече настаде јака пушчана ватра на целом фронту, која је трајала до у сами мрак, па затим сасвим умуче.

У току ноћи Турци су се журно повлачили преко Биљача ка Куманову, пошто су неко време на положајима оставили застор од мањих делова својих трупа.

Продужење операција 8 октобра регулисала је заповест команданта I армије ОБр. 61 од 7 октобра у следећем:

„Главна турска војска коју ћемо имати пред собом концентрише се у околини Скопља—Овчег Поља и Велеса; њени предњи делови држе Егри Паланку, Страцин и Рујан.

Друга армија наступа преко Егри Паланке и Страцина ка Куманову.

Трећа армија наступа преко Косова ка Приштини, потом једним својим делом преко Гиљана ка Куманову.

Наша I армија продужава наступање 8 октобра у 6 часова пре подне правцем ка Куманову а на линију Табановце—Четирице—Нагоричане, постижујући испред себе непријатељске делове на које буде наишла.

Коњички дивизион наступа преко Ристовца—Кршевице—Лукарца—Стојковца—Клечовца ка Павлешенцу. Фронт извидиће се са западне стране на простору између источног подножја Скопске Црне Горе ка Скопљу, а са источне стране до линије Русце—Думбај—Кратово—Плешивце ка Штипу. Моравска дивизија I позива наступа правцем: Бујаковац—Самољица Голем Дел—Карабичане (Турско) до линије Табановце—Четирице, упућујући један пешадиски пук са једном батеријом од Бујановца преко Несолца—Прешева на Ваксинце десном обалом реке Бањске односно Коњарске реке.

Лево од Моравске дивизије I позива је Дринска дивизија I позива, која се креће правцем Лукарце—Стајковце—Бугариње—Никуљански вис.

Позади Моравске дивизије I позива наступа Тимочка дивизија I позива као армска резерва десног крила”.

Према овој заповести командант Моравске дивизије I позива са Обр. 70 8. октобра у 6 часова пре подне наредио је наступање дивизије у две колоне:

„1. Коњица. Командант капет. I кл. Велимир Вемић. Дивизиски коњички пук: 2 ескадрона са митраљеским одељењем. Наступа у 7 часова пре подне правцем Жужелица—Божиновац—Самољица и даље десном обалом реке Моравице и левом реке Бањске на фронт Ваксинце Табановце—Четирице. Реон извиђања западно Турија—Лучане и гребеном Скопске Црне Горе на Сефери, и даље путем на Белановце преко Извора до Слупчана;

Источно: Жужелица—Богдановац—Ново Село (Биљачко) и даље до Никуљанског виси. Одржавати везу са Дринском дивизијом I позива.

2. Лева колона. Командант пуковник Јован Викторовић: XVI пешад. пук Цара Николе II, I пешад. пук Књаза Милоша

Великог; 1 и 3 дивизион морав. пољ. арт. пука, чета пионира и 2 вода болничара.

Наступа правцем Божиновац—Крајмировац—Самољица десном обалом реке Моравице и левом обалом р. Бањске на фронт Табановце—Четирице.

Ресн извиђања западно од десне обале реке Моравице и леве обале Бањске одржавајући везу са десном колоном, а источно подилажењем Рујну, хватати везу са осигуравајућим бочним деловима Дринске дивизије I позива. У случају наилаaska на отпор, савлађивати га ударом на десно крило непријатељско.

Полазак ове колоне биће кад десна колона дође у висину према левој колони.

3. Десна Колона. Командант потпуковник Владимир Ристић: II пеш. пук Књаза Михаила, 1 батерија 2 дивизиона пољ. артиљ. пука, вод пионира и вод болничара. Наступа у 7 часова јутра правцем Трновац—Осларе и даље левом обалом Моравице и десном обалом Бањске ка Ваксинцу.

У овом наступању осигурати десни бок побочницом потребне јачине, која да се креће правцем Турија—Лучане—гребеном Скопске Црне Горе преко Бугаревца—Сефери (Сеферлер) и даље путем преко Бугаревца до Извора.

Рејон извиђања западно подножјем Скопске Црне Горе, а источно до леве обале Моравице и десне обале р. Бањске одржавајући везу са левом колоном.

4. Резерва. Командант потпуковник Иван Павловић: III пешад. пук (без 1 батаљона), 2 батерије, 2 дивизиона Моравског артиљ. пука, 3 вода пионира, болничарска чета, телеграфско одељење.

Наступа у 7 часова пре подне од Краљеве Куће правцем Жужелица и даље за левом колоном.

Команданту 2 батаљона III пеш. пука, у чијем је саставу и брдска батерија, наредити, да продужи извршење датог му задатка и да се, кад стигне на Козарник креће преко Бујановца правцем за резервом.

Дивизиском заповешћу даље је наређено команданту дивиз. инжињерије: да се подигну мостови преко Раковачке реке и Мораве код Бујановца, који су порушени, и да телеграфско одељење подигне телефонску везу од армиске те-

лефонске станице у Зибевчу за дивизијом крећући се правцем Зибевче—Самољница—Куманово.

Трупној комори наређено је, да се креће друмом Бујановац—Куманово на одстојању од 10 км. од резерве дивизије.

I степен колонске коморе креће се до Давидовца, где ће чекати даље наређење.

II степен колонске коморе 9 октобра у 6 ч. пре подне креће се у Врању. Код Врање ће се убиваковати на Гложју.

Командант дивизије налазиће се до 7 часова пре подне у селу Краљеви Кућа, а потом ће се кретати са дивизиском резервом.

8 октобра изјугра колоне Моравске дивизије I позива отпочеле су кретање, свака према добивеном задатку. На непријатеља се није наишло; он је последњим својим деловима пре зоре одступио у правцу Куманова.

Дивизиска резерва кренула се у 7 час. јутра. Прелаз преко реке јужно од с. Кралева Кућа знатно је успорио кретање, стога што је импровизовани мост, (преко сељачких воловских кола намештане су талпе) био узан, те се пролазило колоном по један.

Артиљерија дивизиске резерве ушла је у колону изнад села Жужелице.

Јужно од села Жужелице, на вису уз чије је стрмени пешадија помагала извлачење батерија, резерва је сустигла I пешад. пук из леве колоне. Ту је трајао дужи застој док се добило остојање између пукова леве колоне, као и између ове и резерве дивизиске.

На овоме вису кас и свуда на косама стране су биле утврђене многобројним турским стрељачким рововима. По свима стрељачким рововима и по путу налазила се велика количина турских чаура и кутија од пешачке муниције као и муницијских сандука.

Продужено је кретање поред села Богдановца, Новог Села, Биљача, и даље без застоја.

Са стране пута, у пољу и у удољама налажаше се по који мртав турски војник, кога Турци при одступању нису могли наћи нити изнети.

Сељаци из напуштених турских кућа, вуку храну покућанство, изгоне стоку.

Поред пута на пропланцима, где су турске трупе застајале, налазе се остављени војнички казани, шаторски делови, судови и т. д.

Испред Биљача, десно од пута у једној долиници бејаше једна гомила турских шињела, торбица, фесова, кошуља и других ствари. Код Биљача, десно од свега а лево од пута, остављен је недирнут читав логор неке трупе, са великим округлим шаторима и мноштвом ствари по шаторима. У Биљачу су пуни магацини разноврсног материјала.

По свему овоме, као и по казивању мештана, Турци су се ноћу 7—8 октобра у највећој журби повлачили у правцу Куманова.

Без узнемиравања колоне Моравске дивизије кретале су се кад је већ ноћ захватила.

Око 7 и по час. у вече пукови леве колоне Моравске дивизије I позива а потом и дивизиска резерва стигли су на косе, које се од села Турског Карабичана спуштају југозападу и зауставили се позади свих коса, северно од линије Четирице—Табановце.

Према наређењу команданта Моравске дивизије III пешад. пук поставио је предстражу на десном крилу леве дивизиске колоне према селу Табановцу. У лево, источно од III пука, на предстражи је био I пешад. пук Књаза Милоша Великог.

I батаљон III пешад. пука коме је придодато и митраљеско одељење извршио је осигурање са двама прихватницама, од којих је десна обезбеђивала простор од Кумановског друма западно до Коњарске реке, одржавајући десно патролама везу преко реке са II пешад. пуком Књаза Михаила наспрам села Ваксинца; лева прихватница осигуравала је простор од Кумановског друма источно косом везујући се са предстражом I пешад. пука.

Преко ноћ а нарочито по поноћи, на предстражи је било пушкарање са турским патрслама на правцу Кумановског друма, и на левом крилу предстражарског низа III пешад. пука, где је била веза са предстражама I пешад. пука.

9 октобра око 6 час. јутра, командант Моравске дивизије пуковник Гојковић позвао је к себи команданте пукова: пуковника Јована Викторовића, потпуковнике Ивана Павло-

вића, Душана Туфегџића и Љубомира Покорног на вис западно од села Турско Карабичане, где се налазио са својим начелником штаба потпуковником Кушаковићем. Са овога виса био је добар преглед земљишта на Табановце, Четирице и унапред ка Куманову.

Пошто је са командантима пукова размотрио земљиште, објаснио данашњи рад дивизије у духу армиског наређења, командант дивизије је наредио: да се I, III и XVI пешад. пукови развијају на линији Табановце—Четирице а II пеш. пук остаје на десној страни Коњарске реке спрам села Ваксинци. На овој линији положаја пукови се имају утврдити, очекујући даље наређење док остале дивизије стигну.

Свакоме пуку одређен је правац кретања. III пешад. пук има да се са овога места крене кумановским путем и кад стигне на косу с. и. од села Табановца, ту да се задржи и предузме утврђивање. Лево, источно од III пука, преко косе спушта се I пешад. пук на одређену линију, а још даље источно од I пука, ближе Четирицима, XVI пешад. пук. После овога командант дивизије наредио је да се одмах приступи извршењу задатка.

Око 7 ч. јутра отпочели су покрет у маршевним колонама сва три пука у означеним им правцима.

III пешад. пук, са својим 3 батаљоном и двома пољским батеријама у претходници, кретао се Кумановским друмом ка коси и. од села Табановца обраћајући нарочиту пажњу на шуму десно од пута. У лево од њега кретали су се I и XVI пеш. пук. Чим су се пукови почели спуштати низ косе Турци отворише артиљериску ватру.

После краћег кретања III пешад. пук развио се у еволуционе поретке и продужио кретање. Кад је његов 3 предводнички батаљон био у близини шуме северо-источно од Табановца, развијен је од њега у лево 4 батаљон, па су се затим оба постепено кретала док нису изашла на косу северо-источно од Табановца. У другом борбеном реду позади десног крила био је 1 батаљон а у десно од овог, поред шумице, митраљеско одељење. Ту у близини биле су и обе пољске батерије.

Једно јаче одељење 3 батаљона избачено је испред Доњег Табановца, а батаљон је посео косу иза села на одстојању од 300 метара.

Батаљони су се одмах почели утврђивати ручним пионирским алатом.

Турци су у току дана повремено дејствовали артиљеријском ватром поглавито противу трупа III пешадиског пука, који је највише био истакнут. Турски шрапнели су се већином високо распрскавали. Рањена су три редова а погинуо је један младић из Д. Табановца који је добровољно био путовођа.

На страни непријатеља спрам Табановца запажено је да се један батаљон и једна батерија налазе око 3 километра испред Доњег Табановца и да се укопавају. У 1 сат и 50 минута по подне са стране Табановца примећено је, да се једна турска колона јачине око три батаљсна креће правцем за Криву Паланку.

По подне је обишао положаје Моравске дивизије командант I армије Њ. Кр. Височанство Престолонаследник Александар, са својим начелником штаба пуковником Бојовићем. Они су се верзирали о нашим и турским положајима, распореду трупа, о утврђивању и т. д. Присуство команданта I армије на положају трупе су бурно поздравиле.

Командант дивизије авизирао је заповест команданту III пеш. пука, да се пук извуче са садашњег положаја и премести на лево крило дивизије, југо-источно од села Турско Карабичане. Но када је после 4 часа по подне дошао на положаје III пука, саопштио је команданту пука, да је пук добро пласиран, да неће мењати положаје већ ће остати где је, држећи село Табановце, а предстражарским распоредом добро осигурати везу источно са I пуком, а лево западно са II пеш. пуком.

Како је простор од села Табановца до I пука источно, био доста велики, а с обзиром на тадање стање, предстражу су образовали оба предња батаљона (3 и 4 батаљон). Прихватнице су постављене у продужењу линије прихватница I пешад. пука на коси која се од села Турског Карабичана спушта к селу Табановцу. Потпорница предстраже је била позади прихватница север-источно од Табановца на предњој ивици шумице. Јаче одељење посело је железничку станицу Табановце на десном боку предстражне линије. За јачу

везу са II пешад. пуком спрам села Ваксинца, одређен је нарочити вод.

Главнина пука, I батаљон, убиваковао се на јужној страни јаруге, позади косе коју је посела предстража.

У први сумрак стигао је са Козарника мајор Добросав Ђорић са својим 2 батаљоном, 4 граничном четом и 1 брдском батеријом и убиваковао се код главнине III пеш. пука.

До 10 часова у ноћ 9 октобра на свима предстражама било је мирно. У то доба отпочело је пушкарање у предстражарском низу III пеш. пука. Оно је престајало, или бивало ређе за 15—20 минута, па се опет продужавало и што је ноћ дубље настајала пушкарање је бивало све јаче, нарочито у правцу села Табановца и на десном крилу предстража, где је била веза са II пеш. пуком. Ово је долазило отуда што је непријатељ често слао патроле и јача одељења у правцу села Табановца и западно од овога у долини Коњарске реке.

Око 4 часа јутра 10 октобра настаде силна ватра на целом предстражарском фронту III пеш. пука. Тога момента изгледало је, да Турци спремају препад. У то време 1 и 2 батаљон из главнине пука стали су под оружје.

Овако јака ватра трајала је десет минута; турски су покрети осујећени, ватра је сасвим престала и више се није понављала.

Ноћу 9—10 октобра командант III пешад. пука примио је код Табановца следеће наређење команданта Моравске дивизије I позива ОБр. 79 од 9 октобра:

„Према наређењу команданта I армије ОБр. 85 од данас тај пук са брдском батеријом кренуће се сутра 10 ов. мес. у 7 ч. пре подне преко Прешева и заузеће раскрсницу путова за Гиљане и Куманово Сефери (Сеферлер) к. 1050 и да тамо остане до доласка наших трупа из Гиљана.

По заузећу ове тачке командант ће ме извести о извршењу овога. Тако исто извести ме колико и где има Арнаута и уопште каквих одељења турске војске има на томе правцу.

Пошто на Црној Гори има Арнаута, обратити најозбиљнију пажњу на сигурност, нарочито ноћу. За одржавање везе са штабом дивизије придаће се команданту 6 коњаника и

у Прешеву ће се устројити релејска станица такође од 6 коњаника.

Према томе извештаје слати преко Прешева.

Снабдевање трупе коморе из I степена колонске коморе из Биљача.

Штаб дивизије биће у Карабичану, а кад се буде изместио командант ће о томе бити извештен."

10 октобра у 6 час. јутра командант III пука примио је од команданта Моравске дивизије и усмена наређења за извршење предњег задатка. Пошто је III пеш пук на предстражи замењен једним батаљоном I пеш. пука, што је извршено до 7 сати, командант пука је у 7 сати и 20 минута кренуо III пеш. пук са 4 четом граничне трупе и 1 брдском брзометном батеријом са положаја код Табановца за Прешево.

У то време падала је ситна киша; око Табановца била је измаглица, а на страни Турака на Кумановским положајима била је магла. Услед тога Турци нису могли приметити наше покрете.

Кад је пук изишао на друм киша је отпочела пљуском и трајала је скоро до 2 часа по подне. Услед велике кише Коњарска је река толико била надошла да се није могла газити, те се пук кретао друмом и испред прешевске станице скренуо ка Прешеву, пошто је код станице сво људство примило једну порцију хлеба.

Пред Прешево пук са батеријом стигао је око 2 часа по подне.

У то време све земљиште изнад вароши покривено је било густом маглом.

У Прешеву је владао хаос у највећем степену. Већи део становништва напустио је куће и повукао се у Скопље. Сељаци из даљних места дошли су у Прешево да пљачкају.

Мало старијих људи што је било остало посакривало се по кућама, тако да се после дужег времена једва с тешком муком пронашло неколико муслимана и један хришћанин који су узети за путовође.

Команданту III пука јавио се вођа коњичке подофицирске патроле, која је извиђала у Карадагу, и известио га да је свуда у околини и по Карадагу велика несигурност због Ар-

наута. Они су заседама, у мањим или већим групама, посели све важније пролазе и места. Патрола је уништена; војници су изгинули или рањени остали. С тешком муком спасао се подофицир Ђак Васић, који је о свему известио команданта III пука.

Према оваквом стању, са обзиром на велику важност да се кота 1050, на раскрсници путева код Сефери што пре заузме, а како се већ ближила ноћ, командант III пешад. пука одредио је јако заштитничко-извиђачко одељење, јачине једног батаљона са још два јака бочна одељења, који ће извидети и очистити земљиште од непријатеља, заузети Сефер к. 1050 и ову важну раскрсну и отпорну тачку утврдити и одржати до доласка пука.

Чим су добивене путовође за извршење свога задатка упућен је од Прешева планинским путем — стазом I батаљон мајора Тихомира Смиљковића са задатком да избије на Сефер и овај огарантује. У десну побочницу кршним планинским гребеном северно изнад Прешева поред Бујића, да избије северно од Сефера — упућена је 4 чета 4 батаљона капетана Лазара Поповића. У леву побочницу која ће се кретати јужно од Прешева поред села Норче на Курбалију и даље јужно од Сефера упућена је 1 чета 4 батаљона поручника Михаила Станковића.

Батаљон са бочним одељењем кренуо је у 3¹/₂ часа по подне. Десно бочно одељење чим је изашло на стрменити кршни вис северно од Прешева, имало је краћу борбу са Арнаутима који су растерани, те је кретање продужено.

Остатак пука са брдском батеријом остао је код Прешева и уноћ ту убијао.

Беспутно, врло тешко пролазно земљиште Карадага успоравало је кретање. Овоме је још више допринела ноћ која је ускоро наступила.

После местимичног пушкарања и одбијања Арнаута са правца наступања, батаљон је стигао на Сефер после 9 ч. у вече, о чему је командант III пука примио писмени извештај по поноћи, и о свему известио команданта Моравске дивизије I позива. На тај начин 10 октобра увече поседнута је и осигурана важна раскрсница путева на Сеферу (к. 1050).

11 октобра изјутра командант III пешад. пука примио је наређење команданта Моравске дивизије I позива ОБр. 94 од 10 октобра 10 час. 5 мин по подне из Карабичана у следећем:

„I армија напада сутра (11 т. м.) на Куманово, а према армијској заповести ОБр. 100.

Тај пук са брдском батеријом, према заповести армиске команде ОБр. 105., и у вези заповести ОБр. 100. образоваће армиску побочницу са правцем наступања гребеном Карадага до изнад Скопља.

Ако командант има уверења да на Карадагу нема ни Арнаута ни турских трупа, марш ће организовати овако: један батаљон упутиће на Сефери гребеном Карадага до Китке, а три батаљона и батерију правцем Белановце—Извор—Алошевце до Матејића. Ако на Карадагу има Арнаута, онда ће цео пук и батерију кретати гребеном Карадага до Китке, где ће чекати даље наређење.

И у првом и у другом случају оставити једну чету на к. 1050 са припадајућим јој делом бојне и трупне коморе.

Трупну комору кретати од Прешева за трупном комором II пешад. пука „Књаза Михаила“ путем Лојане—Ваксинце. Ако је трупна комора попуњена храном, издати је на руке, а ако није, одобрава се команданту употреба дводневног оброка.

По пријему све заповести извести ме о својој одлуци а извршењу приступити у зору 11 овог месеца.

Разуме се, да је од велике важности да командант и у једном и у другом случају одржава везу са II пешад. пуком који сутра наступа у 6 ч. пре подне од Ваксинца преко Слупчане ка Ропарцу. Постарати се за поуздане путовође из Прешева или околине.

По свима дотадашњим подацима тачно је утврђено, да се Арнаути налазе по целом Карадагу, и у већим или мањим групама. На свима пролазима, стазама, (јер правих путева преко Карадага и нема), на раскрсним тачкама, по кршним висовима и литицама, које затварају дубоко усечена корита планинских многобрсјних потока и малих речица, којима изводе тешко пролазне стазе на планинске превоје и главни

гребен Карадага, Арнаути су поставили заседе од неколико људи а на гдекојим местима изнад села и од јачих група.

Сем ових и тактички разлози, као и обзир кретања наших трупа од Гиљана, руководили су команданта пука, да се определи за кретање најтежим правцем преко гребена Карадага. О оваквом решењу он је, 11 октобра у 5 сати јутра писмено известис команданта Моравске дивизије I позива а у вези извештаја од 10 октобра.

Једва успевши да у 6 часова јутра добави путовође — једног Србина и два Турчина, — командант је кренуо пук и брдску батерију, са 3 батаљоном, под командом капетана I кл. Драгосљуба Владисављевића у претходници, правцем од Прешева и даље јужно од села Бујића за Сефер одакле ће продужити кретање гребеном Карадага. Како одмах изнад Прешева настају кршни огранци Карадага, по коме су се размилели Арнаути, наређено је, да се претходница, батерија, главнина пука и комора осигура јаким бочним одељењима са већим бројем патрола.

Цела трупна комора и тежи возови бојне коморе упућени су са једном четом 4 батаљона, под командом капетана Милана Бошковића из Прешева сеоским путем у правцу II пешад. пука ка селу Вақсинцу.

При пењању уз стрмени изнад Прешева, у правцу десне претходничке побочнице отвори се борба са једном арнаутском групом, која је посела била кршевите ђувике на томе правцу. Ово моментално заустави кретање док одаслата појачања патролама нису до ових стигла и борбом отерала Арнауте.¹

¹ При измаку из Прешева, одакле се пут пење уз стрмени Карадаг, с десне стране пута испод брега, у долиници поред једног сувог поточића којим вођаше стаза, бочно одељење наишло је на овај варварски приказ: На дче гомиле бејаху из пушака побијени или ножевима избодени и заклани 20 Срба. Међу овима двојица су били у цивилу, за које рекоше да су учитељи. Један од ових учитеља бејаше у полуклечећем ставу нагнут над једном гомилом и тако убиен. Већини су још биле руке везане!

Мештани казиваху, да су 40 Срба, који су били у затвору у Прешеву, пред што ће Турци напустити Прешево, овде изведени и побивени. Вероватно да су некоје њихове породице посахрањивале, а ови што су остали, да су из даљих места.

Борбе са Арнаутима понављале су се целим путем. Ра-стерани са једног правца, они су као дивокозе прелазили стрмени да се ускоро појаве на другим местима.

Због врло тешког земљишта — преко дубоких и стр-мених јаруга, — бочна одељења и јаке патроле морали су избијати на кршеве, да би их очистили од арнаутских за-седа и омогућили прелаз својих трупа. Услед овога кретање је било јако успорено.

У почетку пут, и ако на много места под великим наги-бом, бејаше ипак бар у неколико пролазан, те је и најпо-требнија комора како тако могла ићи. Али доцније, што се више улажаше у Карадаг, пут је бивао све тежи, сасвим је искварен, излокан, сувише узан, испресецан дубоким и стр-ним јаругама многих планинских поточића. Местимице са-свим се и губио. Комора је морала све више да изостаје, поред све помћи, коју јој указиваху придодата одељења и ради осигурања и ради извлачења.

У долиници безимене речице према селу Бујићу, прет-ходнички батаљон наишао је на један већи арнаутски збег са неколико воловских кола. У једним колима нађени су са-кривени револвери и доста муниције. Када су војници хтели да прегледају и сва остала кола, са косе изнад речице, ство-рили су ватру на наше одељење неколико прикривених Ар-наута. После краће борбе и ове су косе очишћене од Арнау-та те је пролаз трупама био отворен.

Око 3 сата по подне претходнички батаљон избио је на косу испред Сефера. На Сефер коту 1050 сви батаљони и батерија стигли су пред мрак.

Сва околина Сефера покривена је шумом те је прегле-дност врло ограничена.

Командант I. батаљона утврдио се на положају — к. 1050 — стрељачким рововима а околину је осматрао јаким патролама.

На једном шумовитом положају, ј. и. од I батаљона III пука, налазила се једна чета из II пеш. пука Књаза Ми-хаила, као десна побочница пука, под командом капетана Милана Димића. До доласка III пука, ова је чета била јако

притешњена од Арнаута. Одаслата одељења помогла су свучету, да се Арнаути разбију и растерају а рањеним војницима све чете указана је лекарска помоћ код III пешад. пука.

Пук са батеријом заноћио је на коти 1050. Преко ноћи ватре нису ложене.

Војницима је издата и последња порција хлеба, што се још имало.

Лакши део бојне коморе стигао је на Сефер дубоко у ноћ; остатак све и део трупне коморе стигао је пред зору. Једне санитетске двоколице и кола трупне коморе остали су са посмљеним точковима у клисури Сефера под стражом.

О непријатељу и нашим трупам са правца од Гиљана није се ништа сазнало. Са предстраже I батаљона пред мрак, видело се распрскавање шрапнела у правцу Качаника.

О данашњем раду командант пука послао је писмени извештај команданту Моравске дивизије I позива по два одонанса коњаника, које су због велике несигурности до Прешева морале пратити и пешачке страже.

12 октобра око 6 ч. јутра пук је продужио кретање кроз Карадаг.

На Сеферу остала је у посади чета под командом капетана Лазара Поповића, где су прикупљени посмљени возови бојне коморе (са пioniрским алатом) и рањеничке двоколице, јер се даље нису могле кретати.

У претходницу пука одређен је I батаљон мајора Смиљковића са правцем кретања уз косу на Црни Врх (кота 1804) како је на карти аустриског Ђенералштаба означено), и даље стазом гребена Карадага.¹

Кретање и оријентисање на земљишту јако је отежано. Карта не одговара земљишту; путева нема већ тешке стазе, које врло често престају, губећи се у кршу. Путовођа нема, и кад се по неки нађу, врло су несигурни; они познају само најближу месност око свога села. Међутим земљиште је веома погодно за арнаутске заседе које су честе.

¹ На сва обавештења од мештана из најближе околине, нико није умео казати, нити је коме било познато, које се место зове „Црни Врх“ које је на карти обележено котом 1804. У опште нико није знао за тај назив који је на карти означен са „Црни Врх“.

Претходнички делови поред извиђања и осигуравања морали су имати нарочита одељења за изналажење и обележавање путева и, у колико је било могуће, за њихову брзу исправку на извесним местима.

Врло је отежано и заморно кретање било уз стрми нагиб планинских гребена који се спуштају северно и северо-западно у правцу села Стубле и Врнезова. Колоне се одужују, чешћи су краћи застанци.

Око 12 часова и 30 минута по подне Арнаути су отворили ватру према деловима десне побочнице претходничког батаљона. Према извештају команданта батаљона ово су били Арнаути из околине села Жегре. Одаслата појачања у томе правцу разбила су и растерала Арнауте и продужила бочно кретање.

У исто доба командант батаљона известио је: да је путем Гњилане—Куманово прошао један наш ескадрон за Куманово: да се Гњилане синоћ предало без борбе, и да су јутрос и остале наше трупе пошле из Гњилана.

Око 5 часова по подне пук је изашао на седло спрам које 1804. Продужено је кретање до мрака. Око 6 и по часова у вече пук се са батеријом прикупио на један мали пропланак, покривен шибљем и младом шумарицом на гребену Карадага.

Постављен је бивак у виду каре, са по једним батаљоном на свакој страни. Батаљони су пред собом истурили јака осигурања. Брдска батерија, комара и остали делови пука образовали су бивак у средини ове каре.

При постројавању бивака, отвори се према његовој јужној страни пушкарање између Арнаута и наших патрола.

Том приликом рањен је од Арнаута један војник 1 батаљона у самом биваку.

Трупе су овог дана још имале резервне хране.

Услед веће појаве Арнаута са разних страна и, према свима прикупљеним подацима, њихове намере да изврше ноћу напад, предузете су најјаче мере за безбедност трупа на преноћишту. Нарочита је пажња обраћена на систематско патролирање ојачаним патролама на већој просторији, која је највећим делом била покривена густом шумом. За-

брањено је и најмање осветљавање и ложење ватре преко ноћи, која је била осетно хладна.

У току дана и ноћи није добивано никакво наређење нити саопштење из дивизиског штаба.

13 октобра продужено је кретање гребеном Карадага.

У 6 час. и 15 мин. јутра кренуо се претходнички 2 батаљон под командом мајора Добросава Ђорића правцем за Било¹—Китку.

И претходнички као и остали батаљони, батерија и комера осигурани су јачим бочним одељењима и патролама, које су имале да савлађују тешко пролазно земљиште преко чука и врхова многобројних јаруга и потока источном и западном страном гребена Карадага.

Од почетка кретања трупе почела је падати киша, која је бивала све већа и пљуском падала до подне. Услед овога кретање се јако успоравало.

По подне је киша престала, па се доцније време разведрило.

Испред села Гошнице пук је срео Моравску пешачку бригаду I позива, која је овде избила на гребен Карадага крећући се из Гњилана. Одавде је продужила кретање истим правцем којим се кретао III пешад. пук са брдском батеријом.

У сумрак пук се зауставио на једној малој преседли с.з. од села Гошнице где се убиваковао и осигурао у истом виду као прошле ноћи.

У непосредној близини убиваковале су се за преноћиште и трупе Моравске бригаде.

Савлађивање веома врлетног, јако испресецаног и безпутног земљишта Карадага, изнурило је војнике а нарочито стоку, што је још више повећано малом количином хране за људе и стоку.

Овога дана утрошен је и последњи мањи оброк резервне хране. Ни овог дана није било никаквих извештаја из штаба дивизије.

¹ Два путовођа, Арнаути католичке вере — како их овде зову „Латини“ — као и мештани из околине ово Било називаху „Урвич-Било“

14 октобра око 6 и по час. јутра настављено је кретање к Урвич-Билу и Китки.

Пред полазак, командант III пука послао је опширан извештај команданту Моравске дивизије I позива на правцу Куманово—Скопље.

У споразуму са командантом Моравске пешад. бригаде настављено је кретање у једној колони. На челу је био III пешад. пук I позива и брдска батерија, са 3 батаљоном у претходници. За пуком се кретала Моравска бригада.

На неколико километара испред Била, поред пута, одакле слази поток за Бинча реку, наиђоше два турска војника, Срби из Гњилана, који изјавише да иду кућама из Скопља које су турци напустили.

Око 1 сата по подне пук је избио на Било.

Неописана радост и крајње узбуђење завлада међу официрима и војницима, кад се у даљини указа толико жељено, блиставом Душановом славом овековечено наше Скопље.

Овлада силна веселост, сваки је осећао нову снагу и душевну и телесну.

После кратког застанка продужено је кретање ка Китки. За видела пук је прешао гребеном источно од села Бродца и пред вече убиваковао се спрам коте 1600.

За храну војници нису више ништа имали. Јуче је исцрпљен и последњи остатак резервне хране.

Поред јаке заморености и глади морал је код трупа на похвалној висини био.

Сељаци села Бродца по старом српском гостољубљу са великим прегалаштвом настали су да се војницима спреми храна. Они су прикупили и драговољно дали команданту пука за исхрану војника: 27 грла разне стоке, мало хлеба, кромпира и кукуруза што је одмах пропорционално подељено свима јединицама. Преко целе ноћи у селу је печен хлеб, донашан у бивак, и раздаван јединицама за све војнике.¹

¹ Овим послом ревносно је руководио Вељко Н., из села Бродца спрам Китке, који је ранијих година дуже време провео у Београду обављајући млекацијску радњу. Вељко говораше: „Мене и моје је некада

Ноћ је била ведро и студена, али су се сада слободно могле ложити ватре у биваку.

И поред веома тешке пролазности Карадага, ретког и нама непријатељски наклоњеног насељења, ипак трупе не би остале без најнужније хране — хлеба и варива, да је пук имао тварне коњске коморе.

III пешад. пук од свију пукова Моравске дивизије I поз. имао је најслабију комору.

Београд хранио. Тамо ми је добро било, па хоћу, колико могу, да се зато одужим“.

Задивљени, одушевљени и пресрећни победом српске војске, која их ослободи после тешког робовања толико векова, сви се сељаци из околине, нарочито најближега села Бродца, журају да укажу свесрдно гостољубље.

Све што је прикупљено Вељко је ревностно доносио, до неко доба ноћи. Задовољан и весео вратио се у село.

Сутрадан дође опет Вељко. Али то сада бејаше сасвим други човек. Блед у лицу, погружен, утучен, као да му се нешто најтеже десило на дому.

— Шта ти је Вељко, што си такав од јутрос, мора да је неко велико зло?

— Тешко ми, да ти кажем командару.

— Ама реци Вељко шта је?

— Зло велико командару. Војници поарали цркву, побацали иконе; једну изцепали, бацили је испред цркве!

— То да учини ратник Србин, хришћанин, то неможе да буде. У то сам био чврсто убеђен. Остани Вељко ту и чекај, сада ћемо да видимо.

Позвах команданте батаљона, командире чета, батерије и осталих одељења. Нарелих, да одмах прикупе све војнике, како су се затекли. Рекох шта се десило, те да официри прегледају сваког војника и пронађу запленили новац из цркве.

После кратког времена, пронађен је зликовац са покраденим новцима из цркве. Али, то је био ваљда једини иноверац-мухамеданац у пуку, из околине Пирота, по занимању ковач или поткивач. Одмах је са њиме настрожије поступљено. Нађени новац је предат Вељку. Но на томе није остало.

Сада се истакосе осећаји срца и душе наших ратника. Сви војници, подофицири и сфицири, свесрдно из сопствених побуда, давају прилоге за цркву. У току овог прикупљања, стиже хитно наређење, да се одред спусти у Скопље и продужи кретање на Газибабу.

При расстанку са Вељком, који се сада, после правог сазнања сасвим разгалио, рекох му, да ћу првом приликом испослати прикупљене прилоге за цркву.

После битолске битке, чим је настало затишје, послао сам прилоге цркви у Бродцу, преко окружног начелника у Скопљу.

За држање трупа, истрајан и успешан рад, познато је од коликог је утицаја и важности правилно функционисање установа за снабдевање храном и редовно дотурање ове трупамa, под свима и најтежим околностима.

Разноврсност земљишта, почев од равничастог и тала-састог до јако врлетног, знатно високог и кршног дости-жући алпијски састав, по којем су наше трупе оперисале у ратовима 1912—1913 године, изазивала је потребу за разно-лики састав коморе борбених јединица, која би могла пра-тити трупе по врло разноликом и најтеже пролазном зем-љишту.

III пешад. пук I поз. изузетно је имао велики део те-глеће воловске коморе.

Хитна потреба услед које је III пешад. пук са брдском батеријом испред Куманова од села Табановца, са нарочи-тим задатком упућен кроз Карадаг и прилике, које одмах настууише, вероватно су онемогућиле, да се изађе на сусрет команданту пука, и по његовој претставци команданту Моравске дивизије I поз., пук понуди нарочитом комором за овај случај.

Пошто је завршен задатак који је пук имао а чије до-бивено наређење за даљи рад, командант пука 15 октобра изјутра упутис је једног официра пут скопља, да преда из-вештај команданту дивизије и од њега прими наређење.

Ускоро је стигло наређење команданта Моравске диви-зије I позива, од 14. октобра, које гласи:

„Варош Скопље се предала. Турска војска оступила је делом ка Велесу, делом ка Тетову.

Дивизија је заноћила 13—14 т. м. на положајима Гази-баба, држећи пристражама линију Керемитлук — северна и-вица вароши Бараке.

Крените са пуком одмах преко села Булчана—Тамаз —Беговог Чифлика сеоским путем, поред коте 287 и дођите на Газибабу позади I пеш. пука.

• За пуком нек се крене трупна комора, ако за њим иде. Ако је на којој другој страни да дође позади пука.

По добивеном наређењу пук је одмах кренуо са брд-ском батеријом и осталим деловима са Китке ка Скопљу.

Око 10 часова у ноћ стигао је код Газибабе и ушао у састав своје дивизије.

16 октобра, у 6 час. јутра, отпочет је покрет за груписање Моравске дивизије I позива на линији Хаџилари—Ново Село (Јени-Чиф), у циљу дејства преко Сушице против Св. Николе (Клисели).

Податци које сам доцније добио, карактеришу стање Турака, пошто су сазнали о продирању нашем преко Карадага.

Од каквог је утицаја на Турке била појава и деловање наших трупа преко Карадага, види се из извештаја капетана II класе Драгољуба Стефановића из XVIII пука, о коме сам доцније сазнао по саопштењу капетана I класе Љубе Илића из III пука.

Капетан II класе Драгољуб Стефановић, био је на предстражи у Малосењу код Елсабана.

Начелник штаба Цавид паше потпуковник, долазио је као парламентар (крајем новембра или почетком децембра) и тада је казивао: да је на журно отступање са Куманова, поред осталог јако утицала и појава наших трупа на Карадагу, које су они ценили у јачини једне дивизије, па су страховали да ће им се одсећи отступница.

О појави наших трупа на Карадагу Турке је известила њихова коњичка извидница.

ПОВОДОМ ОПИСА БИТКЕ НА КУМАНОВУ

Д-ра Станоја Станојевића)*

Професор историје на Универзитету г. Д-р Станоје Станојевић, изнео је у Ратнику неколико чланака о нашем рату са Турцима 1912 године.

За историју наших ратова, нарочито Балканског рата, велика је добит овако изношење чињеница и детаља, који ће доцнијим историцима корисно послужити. Ово је још у толико потребније, што нам је по несрећи за време повлачења 1915 године кроз Албанију, и за време окупације наше земље од непријатеља, највећи део званичне архиве из Балканског рата пропао. Исте су судбе биле ратне белешке, дневници и остала грађа из тога доба појединих лица, која их нису могла сачувати у тешким приликама 1915.

С тога су чланци г. Станојевића од особитог интереса и важности. Овај ће његов рад без сумње побудити живе учеснике из тога доба, да објаве своје белешке, доспуне и објашњења, те припомогну да се изради потпуна историја овога знаменитог рата.

Из недостатака тачних података, држимо, некоји догађаји нису потпуно и тачно изнесени у излагањима, која се односе нарочито на 8, 9 и 10 октобар 1912.

По белешкама које сам за време рата водио, у могућности сам да исправим некоје грешке и допуним излагања г. Станојевића.

Ове исправке и доспуне изнећу у колико се односе на догађаје, у којима сам лично са својим пуком и одредом учествовао, или који су са њима у вези.

У чланку „Битка на Куманову“ (свеска Ратника за јануар 1927. страна 7) г. Станојевић при опису 8 и 9 октобра 1912 вели:

* Овај је рад први пут штампан у Ратнику за септембар 1927. Исправљене су све пређашње штампарске грешке.

Датуми су по старом календару.

„Моравска дивизија I позива наступала је 8. октобра ујутру у две колоне друмом од Прешева ка Ваксинцима, и остала је на фронту Табановци—Четирци. У вече тога дана 2. пук је избио до испред Ваксинца а остала два пука били су стигли до на 2 километра јужно од Градског. Моравска дивизија I позива била је према томе тај дан заостала за 6 километара иза одређене линије.

„Сутрадан, 9 октобра, кренуте су све колоне да изађу на одређене положаје. Око 9 часова заузео је 2. пук положаје испред Ваксинца. Артиљерија је била постављена између Ваксинца и пруге. Први пук је заузео положаје западно од Табановаца, до јаруге између Табановаца и Четираца. Лево од 1. пука био је 16. пук, до источне ивице Четираца. Он је имао задатак, да ухвати везу са Дринском дивизијом I позива код Никуљана. Трећи пук и брдска батерија били су у резерви при десном крилу 16. пука. Артиљерија је била распоређена у предњој линији између Табановаца и Четираца.

„Тај дан после подне добио је командант Моравске дивизије I позива наредбу, да 3. пук са једном брдском батеријом одмах упути на Карадаг, с тим, да избије у висину манастира Матејића. С тога је у први сумрак 3. пук упућен преко Прешева за Карадаг, а 1. пук је продужио фронт десног крила. Тако су 1., 2. и 16. пук ту заноћили и укопали се” . . .

У овоме излагању није у свему тачно изнесен рад Моравске дивизије I позива, а сасвим је нетачно претстављен рад њеног 3. пука.

8 октобра увече између 7 и 8 часова, не само два пука, већ сви пукови Моравске дивизије — сем 2 пука, који је био испред Ваксинца, — стигли су северно од Табановаца, позади косе која се од Турског-Карабичана спушта југозападно ка Коњарској реци.

3 пук није био 9 октобра у резерви при десном крилу 16 пука, нити је истог дана у сумрак упућен преко Прешева на Карадаг.

3 је пук био 9 октобра североисточно од Табановаца на десном крилу трупа Моравске дивизије I позива, које су

биле на левој страни Коњарске реке (на чијој је десној страни испред Ваксинца био 2. пук).

Овај је положај 3. пук држао 9 октобра и преко ноћ 9—10. октобра (водећи ноћну борбу са своја два батаљона). Он је са тога положаја кренут тек 10. октобра у 7 часова и 20 минута изјутра, да преко Прешева избије на Карадаг, на Сефери (за први мах), овај заузме и поседне. Кад је ово извршено, пук је потом даље наступао кроз Скопску Црну Гору гребеном Карадага.

Пре но што пређемо на потребно излагање рада Моравске дивизије 8, 9 и 10 октобра до 8 часова изјутра, изложићемо ради боље везе, важније моменте у току 6 и 7

По извршеној концентрацији Моравске дивизије I позива код Врање, 3 пеш. пук са пољском батеријом, изашао је 30 септембра на положај код Св. Илије Честилинског, по наређењу начелника Главног Генералштаба. Сутрадан по преставци команданта 3 пука упућена је у састав његовог пука и 1. брдска брзометна батерија, капетана Чеде Трифунчића.*) А у састав пука ушла је и 4 чета граничне трупе, и у њему остала до после заузећа Битоља.

3 пеш. пук I позива, са 4 граничном четом, 1. брдском батеријом и $\frac{1}{2}$ седме батерије Моравског пољског артиљеријског пука, кад је отпочео рат са Турцима 6 октобра 1912 после јаче борбе, заузео је од Турака добро утврђене карауле: Св. Илија Честилински, Ново Село и Козарник.

7 октобра командант 3 пука је, по наређењу команданта Моравске дивизије I позива, у 7 часова јутра упутио батаљон мајора Добросава Ђорића са брдском батеријом да ојача посаду на Козарнику и ту остане док не стигну трупе III позива; потом има од Козарника косом доћи у висину села Лопардинце, као бочно закриље, и ступити у везу са трупама у Лопардинцима.

3 пук, са пољском батеријом, кренуо се око 8 часова пре подне 7 октобра са Св. Илије Честилинског ка Г. Вртогошу, где је стигао око 1 час по подне. После краткога од-

*) Наређење начелника Главног Генералштаба Пов. ЂОБр. 389 од 29. септембра гласило је: „да пук до даље наредбе чува границу и осигура Врању са те стране“. У то доба још је функционисао Главни Генералштаб.

мора пук се кренуо у правцу Краљеве Куће и ту је пре три часа по подне заузео зборни поредак, десно од 16 пука.

Борба, која се у то време водила на целом фронту испред Бујановца, трајала је до мрака. У сам мрак на бојишту је престала и пушчана ватра.

Пошто су Турци оставили на положајима слаб застор од својих трупа, за неко време, они су са осталим трупима журно оступали преко Биљача.

Преко ноћи није било борбе, сем што је неко време било пушкарање патрола.

8 октобра операције се настављају према заповести команданта I армије ОБр. 61 од 7 октобра.

Предвиђајући (у тој заповести) турску војску концентрисану у околини Скопља, Овчег Поља и Велеса, са предњим деловима код Егри Паланке, на Страцину и Рујну, I армија ће продужити наступање у 6 часова пре подне правцем ка Куманову, а на линију: Табановце—Четирце—Нагоричане, потискујући испред себе непријатељске делове на које буде наишла.

Моравска дивизија I позива наступа правцем: Бујаковац—Самолица—Голем Дел—Карабичане (Турско) до линије Табановце—Четирце, упућујући један пешадиски пук са једном батеријом од Бујаковца преко Несолца—Прешева на Ваксинце, десном обалом реке Бањске, односно Коњарске реке.

Лево од Моравске дивизије I позива креће се Дринска дивизија I позива правцем Лукарце—Стојковце—Бугариње—Никуљански вис.

Позади Моравске дивизије I позива наступа Тимочка дивизија II позива, као армиска резерва десног крила.

Према овој заповести Моравска дивизија I позива 8. октобра наступала је у две колоне:

Десна колона, у којој је био 2 пук Кнеза Михаила, једна пољска батерија, вод пионира и вод болничара, кретала се правцем Трновац—Осмаре, и даље левом обалом Моравице и десном обалом Бањске ка Ваксинцу.

Лева, главна колона, у којој су биле све остале трупе дивизије, наступала је правцем Бсжиновац—Крајмировац—

Самољица, десном обалом реке Моравице и левом обалом Бањске на фронт Табановце—Четирице.

Дивизија је пред собом имала истурен свој дивизиски коњички пук од два ескадрона, који је извиђао: западно на Турију, Лучане, грebenом Скопске Црне Горе и путем на Белановце преко Извора, до Слупчана, а источно на Жужелицу—Богдановац—Ново село—Никуљански вис, одржавајући везу са Дринском дивизијом I позива.

На непријатеља се није наишло. Али остаци њихових логора, великих шатора, разноврсне спреме, муниције итд. поред пута, на пропланцима где су им били биваци, сведоче о врло брзом одступању непријатеља правцем Куманова. Ово су тврдили и мештани.

Ухватила је била ноћ; колоне Моравске дивизије кретале су се без узнемиравања.

Око 7 и по до 8 часова у вече сви пукови Моравске дивизије I позива, — сем 2. пука у десној колони, који је био испред села Ваксинца, — стигли су до косе, која се од села Турског Карабичана спушта у југозападном правцу. Они су ту позади косе а северно од линије Четирице—Табановце заустављени са наређењем да се поставе предстраже.

3 пук, по наређењу команданта дивизије, поставио је предстражу на десном крилу леве дивизиске колоне, одржавајући везу патролама, западно са 2 пуком који је био наспрам села Ваксинца, а лево, источно, са предстражама 1 пука Књаза Милоша Великог.

У резерви су били 16 и Моравски пољски артилериски пук.

У току ноћи, турске коњичке патроле долазиле су кумановским друмом. Оне су ватром наших предстражарских одељења одбијени. У истом циљу било је пушкарање на простору где је била веза са предстражама 1 пука.

Са ових положаја пукови Моравске дивизије I позива извршили су 9 октобра покрет и подилажење кумановским положајима, на линију Табановце—Четирице.

Рано изјутра 9 октобра, командант Моравске дивизије I позива, пуковник Гојковић, са својим начелником штаба, потпуковником Кушаковићем и командантима пукова, пуковником Јованом Викторовићем, потпуковницима Иваном Па-

вловићем, Љубомиром Покорним и Душаном Туфегџићем, био је на вису изнад села Турског Карабичана. Одавде се могло добро прегледати све земљиште у правцу Табановца, Четираца и даље унапред ка Куманову.

По свестраном разматрању земљишта и правца за излажење на линију Табановце—Четирице, с погледом што ће кретање већином бити отворено, изложено догледу са турских положаја, утврђени су најпогоднији правци кретања за пукове у циљу извршења задатка.

3 пук са једним пољским дивизионом (две батерије), имао се кренути са свога досадањег места Кумановским путем, и кад избије на косу североисточно од села Табановца, ту ће се зауставити и одмах предузети утврђивање. Преко косе лево, источно од 3 пука, кретаће се 1 пук са додељеном артилеријом; још даље источно од 1 пука кретаће се 16 пук, ближе Четирцима.

Поред утврђивања ове нове линије положаја, пукови ће потребним деловима извршити ближе извиђање, а на одржавање међусобне везе обратиће свуколику пажњу.

2 пеш. пук остаје на десној страни Коњарске реке, наспрам села Ваксинца.

По том је командант дивизије наредио командантима пукова, да се врате својим пуковима и одмах приступе извршењу данашњег задатка.

После кратког времена, око 7 часова пре подне, сви пуксови кретали су се маршевним колонама, сваки у свом правцу.

3 пук, пошто је прецао косу иза које је био, изашао је на Кумановски друм, са претходницом у којој је био 3 батаљон и обе пољске батерије. Кретање је продужено друмом у правцу косе источно од села Табановца.

У исто доба кретали су се, својим правцем у лево источно од 3 пука, 1 и 16 пук.

Силазећи низ косе, наши су пукови одмах били запажени од Турака са кумановских положаја. На њих је после кратког времена турска артилерија отворила ватру, нарочито на 3 пук, који се кретао Кумановским путем.

3 пук је продужио кретање еволуционим поретцима; а у правцу шуме, десно од пута, упућено је јаче одељење, да

ју са патролама извиди и осигура десни бок. Када је 3 батаљон, који је био у претходници, стигао у близину шуме североисточно од Табановца, командант пука је наредио, да се од њега у лево, источно, развије 4. батаљон, па се онда оба батаљона постепено крећу, док не стигну на косу североисточно од Табановца. Позади десног крила првог борбеног реда био је 1 батаљон. Код десног крила првог борбеног реда, поред једног шумарка, било је митраљеско одељење. У близини овог батаљона биле су и обе пољске батерије.

Према томе, како су земљиште и тактички обзири диктовали, 3 пук је посео положај који је у односу на остале пукове Моравске дивизије I позива био више истакнут.¹⁾

Сасобразно конфигурацији земљишта, а са обзиром на добро владање предтереном, најбољу употребу ватре, десно-крилни 3 батаљон посео је косу иза села Доњег Табановца на одстојању око 300 метара. А испред самог села избачено је једно јако одељење на подесно место.

У продужењу левог крила 3 батаљона, источно, на коси био је развијен 4 батаљон.

Са својим ручним пионирским алатом сви батаљони одмах су почели да се утврђују. Ово је вршено преко целог дана и у ноћ. Преко дана, нарочито пре подне, Турци дејствовали, повремено, артилериском ватром против 3 пука, који је подилажењем био највећма истакнут. Највише су ватром обасипали 3 и 4 батаљон. Ма да су се турски шрапнели у већини случајева високо распрскавали, рањено је не-

¹⁾ Ово је дало повода команданту дивизије, пуковнику Гојковићу, посматрајући — са положаја, на коме се налазио са својим начелником штаба, потпуковником Кушаковићем — линију положаја на којој су се пукови зауставили и утврђивали, да потпуковнику Кушаковићу скрене пажњу на то, што се потпуковник Павловић са 3 пуком много истакао. Потпуковник Кушаковић, — како ми је то доцније казивао, — поводом ове напомене, рекао је команданту дивизије:

— „Командант пука на лицу места најбоље се могао оријентисати и према томе заузети најпогоднији положај. Стога не би га требало у томе ометати.“

Тако је и остало. А кад је командант дивизије, доцније по подне био на рејону 3 пука, прегледао земљиште и саслушао разлоге команданта пука односно избора и поседања положаја, изјавио је да је пук добро пласиран и да ту и даље остане.

колико војника, а погинуо је путовођа, један младић из Д. Табановца.

Пред извиђања земљишта и непријатеља патролама официри су — нарочито 3 батаљона, у чијем је рејону било погодних тачака, са којих се могло даље видети — непрестано дурбинима осматрали земљиште и непријатељске трупе. Резултат таквог рада био је, да је испред наших трупа на своме одсеку запажено да се испред Доњег Табановца, на око 3 километара удаљења, налази један непријатељски батаљон са батеријом, који су се на положају утврђивали. А на 10 минута пре два часа по подне видело се са стране Табановца да се једна непријатељска колона, у јачини три батаљона, креће у правцу за Криву Паланку.

О свему овоме командант 3. пука известио је команданта Моравске дивизије I позива.

По подне 9 октобра, после 4 часа, командант Моравске дивизије I позива дошао је на положај где је био 3. пук, и пошто је са командантом пука разгледао земљиште и распоред трупа, изјавио је команданту пука, да је све добро урађено, и да пук тако остане и преко ноћи, држећи село Табановце, а распоредом предстража да добро осигура везу источно са 1. пуком, а десно, западно са 2 пуком које је испод Ваксинца.

С обзиром на величину простора од села Табановца до 1. пука, близину непријатеља, истакнутост пука на томе правцу, којим води друм из Куманова, командант пука наредио је да предстражу образују оба предња батаљона (3 и 4 батаљон). Прихватнице су постављене на коси која се од Турског Карабичана спушта ка селу Табановцу, у продужењу линија прихватница 1. пука. Позади прихватница била је потпосница, северо-источно од Табановца, на предњој ивици шумице.

За осигурање везе са 2 пуком спрам села Ваксинца, одређен је један вод. Сем тога, на десном боку предстражне линије, једно јаче одељење посело је железничку станицу Табановце.

Позади косе коју је држала предстража, а на јужној страни јаруге, у главнини пука био је 1 батаљон. Ту је у први сумрак стигао са Козарника мајор Добросав Ђорић са

својим 2 батаљоном, 4 граничном четом и 1 брдском брзометном батеријом.

У ноћ 9 октобра, до 10 часова, нису примећени никакви покрети непријатељских делова у правцу Табановце, те је на предстражама било мирно. После овог доба почеле су се појављивати најпре патрсле, а потом и јача одељења у правцу села Табановаца, на десном крилу предстраже.

10 октобра око 4 часа изјутра отворила се јака ватра на целом фронту предстража са батаљона 3. пука. Ватра је сада узела великог маха. Изгледло је да Турци спремају препад у правцу Табановца. У то време главнина пука била је спремна да ојача предње батаљоне. Одбијени нашом јаком ватром, Турци су обуставили покрете, и ватра је сасвим престала; више се тога јутра није ни понављала.

Преко ноћ 9—10. октобра примио је код Табановца командант 3 пеш. пука наређење команданта Моравске дивизије I позива ОBr. 79 од 9 октобра:

„Према наређењу команданта I армије ОBr. 85 од данас, тај пук са брдском батеријом кренуће се сутра 10. овог мца у 7 часова пре подне преко Прешева и заузеће раскрсницу путова за Гиљане и Куманово. Сефери (Сеферлер), коју 1050, и да тамо остане до доласка наших трупа из Гиљана.

По заузећу ове тачке, командант ће ме известити о извршењу овога. Тако исто известити ме колико и где има Арнаута и у опште каквих одељења турске војске има на томе правцу”

Пошто је командант 3 пука, 10 октобра у 6 часова јутра примио од команданта дивизије у његовом штабу и усмена наређења за извршење задатка, вратио се своме пуку. Тада је вршена смена предњих батаљона 3 пука са једним батаљоном 1 пука. Кад је ово извршено, командант пука кренуо је 3 пеш. пук са граничном четом и 1 брдском брзометном батеријом, са положаја код Табановца правцем за Прешево.

Док је вршена смена пука, и кад је 3 пук кренуо са положаја, падала је ситна киша и у околини је била измаглица, а даље у правцу кумановских положаја била је магла. Ово је згодно допринело, да наши покрети по положају и кретање пука са положаја нису запажени од стране Турака.

Кад је стигао код Прешева, командант 3 пука, одмах је упутио 1. батаљон мајора Тихомира Смиљковића, осигуран још двома побочним четама (из 4 батаљона) да заузме Сефер, к. 1050.

После врло мучног кретања тешко пролазним земљиштем и местимичног одбијања Арнаута, батаљон је у 9 часова (и нешто доцније) у вече заузео Сефер и одмах предузео утврђивање у циљу јачег огарантовања ове важне раскрснице праваца и јаке природне створне тачке.

За даљи рад и кретање 3 пука, са придатим му деловима, преко Карадага, као армиске побочнице, командант 3 пука примио је 11 октобра изјутра наређење команданта Моравске дивизије 1 позива ОБр. 94 од 10 октобра у 10 часова и 5 минута по подне из Карабичана:

„1 армија напада сутра (11. окт. мца) на Куманово, а према армиској заповести ОБр. 100.

Тај пук са брдском батеријом, према заповести армиске команде ОБр. 105, и у вези заповести ОБр. 100, образоваће армиску побочницу са правцем наступања гребеном Карадага до изнад Скопља“...

Командант Моравске дивизије даље наређује команданту 3 пука, односно кретања:

„Ако командант има уверења, да на Карадагу нема Арнаута, ни турских трупа, марш ће организовати овако: један батаљон упутиће од Сефера гребеном Карадага до Китке а три батаљона и батерију правцем: Белановце—Извор—Алашевце до Матејића. Ако на Карадагу има Арнаута, онда ће цео пук и батерију кретати гребеном Карадага до Китке, где ће чекати даље наређење.

И у првом и у другом случају оставити једну чету на коти 1050, са припадајућим јој делом бојне и трупне команде...

По пријему ове заповести извести ме о својој одлуци а извршењу приступити у зору 11 овог месеца...”

Командант 3 пука до тада је већ имао обилних података о стању на Карадагу, који је највећим делом у раштрканим селима и био насељен арнаутским живљем. Они су већ били посели и иначе врло тешке планинске пролазе, а на појединим местима налажаху се прикупљени у већим група-

ма.¹⁾ Први батаљон 3 пука, потпомогнут са још две чете, водио је борбе са Арнаутима у наступању за Сефер—коту 1050.

Према сваком стању, а руковођен још тактичким разлозима и улсгом коју је имао са срџим одредом, као десна армиска побочница, командант 3 пука одлучио се, да се креће гребеном Карадага, са потребним јачим бочним осигурањима (у овом случају и специјалним осигурањем сваке јединице, због непрестаних препада Арнаута).

У вези свога извештаја, који је послао команданту Моравске дивизије I позива 10 октобра, командант 3 пука послао је 11 октобра у 5 часова јутра накнадни извештај, са својом одлуком, о даљем кретању гребеном Карадага, које је одмах и предузео.

Савлађујући врло тешко земљиште и многобројне арнаутске заседе примајући бочну ватру, са високих недоступних (сем Арнаутима) кршева и литица, пук је морао наступати јако успорено. Комсра, сем бојне која је пратила пук, мсрала је сасвим изсстати. Она је доцније прикупљена код положаја на коти 1050.

Југоисточно од Сефера, на једном шумовитом положају, чета капетана Милана Димића, као десна побочница 2 пука, била је од Арнаута нападнута са више страна и јако угрожена. Хитно упућена одељења из 3 пука у ту страну, стигла су чети у помоћ. Арнаути су разбијени и растерани.

И следећих дана одред преко Карадага наступао је под истим околностима. 12 октобра десна побочница водила је дужу борбу са Арнаутима из околине села Жегре; пошто је појачана, разбила је и одагнала Арнауте.

Испред села Гошнице избила је на гребен Карадага Моравска пешачка бригада, идући правцем од Гњилана. Она се потом кретала за 3 пуком.

Избивши на Урвич Било и Китку, 3 пук са брдском батеријом и 4 граничним четом ту се прикупио, о чему је извештен командант Моравске дивизије I позива.

¹⁾ Једна наша коњичка патрола била је уништена: војници су изгинули или рањени остали у гудурама. Чудним случајем, после јешког напрезања од целе патроле избегао је само један подофицир, Ђак Васић, који је поднео извештај команданту 3. пука.

Овде је командант 3 пука доцније примио наређење од команданта дивизије, да се са пуком спусти са Карадага и дође у састав дивизије, која је занећила 13 октобра на положају Газибаба држећи предстражама линију Керемитлук—северна ивица вароши — Бараке.

Код Газибабе је 3 пук са свима придатим му деловима ушао у састав Моравске дивизије I позива, која је 16 октобра изјутра у 6 часова отпочела покрет, да би извршила груписање код Хаџилара и Новог Села (Јени Чиф), а у циљу операција преко Сушице на Св. Николу (Клисели).

КАКО НАС ЈЕ РАТ ЗАТЕКАО *)

Два тешка рата са Турцима 1876 и 1877—78 године, донела су Србији ослободјење, независност и посвећање њене територије са четири округа. Ови добитци, већ исплаћени великим жртвама у крви и материјалним, још су се морали да сгарантују обавезом: грађења железнице за везу преко Ниша са Цариградом и Солуном, примањем извесног дела турскога дуга и још неким обавезама.

Унутрашње консолидовање у земљи под новим приликама, спровођење свих установа у новослобођеним крајевима, одговарање свима обавезама и новом току живота, у сада независној држави, захтевали су обилан, истрајан рад спремних људи.

И ма како да се оскудевало у таквим радним снагама, Србија је ускоро, као најмлађа краљевина у Европи, за првих десет година своје независности, савлађујући све безбројне тешкоће свoga сређивања, отежаног бурним унутрашњим догађајима, природном последицом новог политичког живота у земљи, који се после ратова импулсивно развијао, — ипак напредовала у свима правцима. Просвета, трговина, пољопривреда, саобраћај и војска, у првој деценији слободног живота развијаху се са видним успехом.

Снага народа, огледана у његовој војсци добила је ново уређење.

Застарели систем чисто народне војске, замењен је савременим новим устројством војске, на принципу опште обавезе служења у војсци. У вези са новом организацијом војске приступљено је и њеном преоружању.

Расадница официрског кадра, који је бројно и сувише мален, дао дивне резултате у ратовима за ослобођење и независност, наша Војна Академија у Београду, преустројена је после рата на модерној основи, са нижим курсом од

* Шгампано у Књижевном Северу, Свеска 4—5, 1929.

Датуми су по старом календару.

три и вишим од две године. Сада су питомци примани сваке године у повећаном броју.

Пловдивским превратом у септембру 1885 године, извршено је сједињење Источне Руменије са Бугарском. Поремећај равнотежа кнежевина Бугарске и Србије, изазвао је рат у новембру 1885 године, између Србије и Бугарске.

Због несигурних прилика у земљи, Србија је мобилисала за рат део своје оружане снаге — цео I позив, са незнатним делом II позива.

С почетком операција задочњено је. Бугари су имали времена да пребаце своје снаге из Источне Руменије на фронт према Србији. Рат је завршен на штету Србије. Квалитет српске војске и у свом рату био је на висини; међутим грешке вишег вођења довеле су до неуспеха.

После овог неуспешног рата, у низу година Србија је савлађивала веома тешке кризе. Честе промене режима унутрашње управе, разбуктале партиске страсти и жучна међусобна борба за одржавање разних погледа и праваца политике, доводиле су земљу до врло критичних момената.

Но и поред свих унутрашњих трзавица и тешкоћа Србија је у деведесетим годинама прошлога столећа са успехом развила јачи рад у националном погледу у Старој Србији и Македонији; па је могла и смела да заузме одлучан став за заштиту својих сународника у Отоманској империји, нарочито од загрожавања Бугара, које је увек пратила већа симпатија Русије.

Спрема српске војске напредовала је и сада у сваком погледу. С пролећа 1896 године проширена је формација пешадије сталног кадра. Дотадањи батаљони сталног кадра формиран су у пукове од два батаљона, а доцније од четири батаљона. Допуњено је наоружање градске артиљерије, а ускоро је пешадија преоружана савременом, најбољом брзометном пушком.

Обраћена је пажња на попуну старешинског кадра резервних официра, на њихову спрему и усавршавање, као и на подофицирски кадар. С јесени је резерва позивана на вежбање. Свакогодишња вежбања завршавана су одредским, често дивизијским и великим маневрима.

Јаким интересовањем, особитом вољом и преданошћу, како старешина, тако и војника кадроваца и резервиста, извршена је настава са новом пушком. Вежбања су завршена маневрима, увек двостраним.

Извежбаност, скретност и уопште израђеност наших резервиста на маневрима задивила је представнике страних војска.

У периоду времена до анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, у многоме је допуњена материјална спрема за оба позива народне војске. Она је чувана са највећом брижљивошћу. Чести обиласци највиших старешина свих гарнизона и магацина, пуних спреме за ратно стање, само су допринели најсигурнијој гаранцији, да се сва разноврсна и многобројна опрема, вазда одржава у најпотпунијој исправности.

Велики је успех постигнут у знанственој спреми и темељном усавршавању официрског кадра.

Решавању задатака на земљишту и на карти поклоњена је особита пажња. Упоредо са извођењем наставе код трупа, извођена су и ова вежбања.

Заједничка здружена вежбања родова оружја, вршена су и са мањим јединицама, где год је било могуће. У свима радњама, вежбањима и маневрима, развијан је дух решивости, слободног самоспредељавања, иницијативе.

24 септембра 1908 године Аустро-Угарска је извршила анексију Босне и Херцеговине. Овај је догађај силно одјекнуо у свем Српству. Знало се, да је ово предзнак великих догађаја, који могу ускоро да наступе. Србија је примила овај изазивачки догађај са свом збиљом, полажући своје наде у, истина сразмерно према непријатељима малену оружану снагу, али снагу коју је чврсто и једнодушно оличавао цео народ.*)

*) У ово време налазили смо се са пуком у Зајечару. Довршана су јесења вежбања. Те ноћи извођена је са пуком завршна ратна служба, јужно од Зајечара на већој даљини. У повртку са вежбе, у току ноћи, стигла нам је вест о анексији Босне и Херцеговине. Говорило се о неизбежности рата. Наређен је сазив резервиста. Ове су се вести врло брзо пронеле кроз цео пук. У разговорима се истицала велика непријатељска снага, али се овако закључивало: „Непријатељска је војска много велика, силна и спремна, али ако нас нападну вапамтиће нас, као некога дотле!“

Наређено је сазивање резервиста по партијама са сразмерним бројем старешинског кадра, — резервних официра и подофицира.

Свакодневно је интензивно вршена обука у свима грамама наставе, највећма практично на земљишту.

Тако је и преко целе зиме вежбана резерва, док у марту 1909 године није завршена анексиона криза.

У обуци и спремању резервиста за борбену готовост све старешине показале су примерну заузимаљивост и истрајност, изводећи наставу посведневно на земљишту у пркос неугодног зимског времена. С тога је резултат целокупне обуке био похвалан.

Пошто смо се морали да задовољимо одлукама великих сила, да признамо створено стање у Босни и Херцеговини, војска је отпуштањем резервиста враћена у редовно стање. Веровали смо, да се ипак коначно решење овог по нас судбоносног питања, одлаже до бољих прилика, наравно се наше стране.

Али је баш у ово доба сасрећена сва пажња на спремност наше народне оружане снаге. Већ је била примљена пољска брзометна артиљерија; вршена је обука на новим топовима. Формирана су митраљеска одељења по пуковима и насружана митраљезима. Пукови су снабдевени новим техничким средствима: микротелефонима, пољским телефонима итд. Обука је извођена са највећим интересовањем.

Ове тако важне и утицајне новине у нашој војсци створиле су још већу вољу, ревност и заузимаљивост у раду. Они који су тада служили у трупи, сећаће се, са каквим је поносом, самопоуздањем и одушевљењем 1909 и следећих година вршено вежбање кадроваца, резервиста и II позива народне војске.

Свеколика пажња обраћена је на упознавање и рад са новом брзометном артиљеријом. Артиљериска школа гађања дала је неизмерне користи. Са стеченим знањем, уједначеним погледима, официри су се враћали у трупу, и тамо су са успехом преносили сва потребна знања о брзометној артиљерији а нарочито у најважнијој грани њене наставе, у гађању.

Поред оружане спреме за оба позива народне војске, после анексионе кризе до балканског рата, извршена је попуна свом осталом спремом: оделом, обућом, логорском опремом, пионирским алатом, санитетским прибором, комом и т. д.

Велике јесење вежбе резервиста и II позива народне војске, завршаване су са видним резултатима. Спремност, извежбаност, дух и морал наше оружане силе, улевали су велике наде и силно поуздање у свем народу нашем.

Тај дух и морал у свој величини својој, показаће се ускоро, у првим данима по објави мобилизације 1912 године.

На неколико година пре рата у земљи су биле срећене економске и финансиске прилике. Тиме је створена била могућност, да се допуни наоружање, муниција и остала материјална спрема за ратно стање.

Државном политиком благовремено је утврђен савез са Бугарском, ојачан још Црном Гором и Грчком.

Тако су се пред рат са Турцима 1912 године сви припремни радови повољно развијали, и уочи самог рата су довршени.

Оптимистичко расположење меродавних фактора у земљи распрострло се на цео народ, у коме се створило неко нарочито поуздање и осећање свакога појединца, да ће победа бити на нашој страни.

У понедељак 17 септембра 1912 године, краљевим указом објављена је мобилизација целокупне српске војске. Исте ноћи ово највише наређење, знало се у свима најудаљенијим селима Србије. Правим разумевањем своје дужности сваки се журно спремао, да пође својој ратној јединици. Ма да је први дан мобилизације назначен за 20 септембар, одмах сутра дан 18 септембра, већ су обвезници журили у своје команде!*)

*) Мобилисали смо у Пироту 3 пешадиски пук I позива народне војске, (командујући њиме годину и по дана пред рат), и још неке батаљоне и јединице.

Наређење за мобилизацију стигло је око 7¹/₂ часова увече 17 септембра. Одмах су позвани сви официри у касарну. Саопштио сам им наредбу Врховног Команданта на потпис Депешом су позвани сви резервни и активни официри, мобилног стања 3. пешадиског пука I позива

Брзо, правилно и потпуно, за најкраће време изведена мобилизација целокупне српске војске, заиста је све задивила.

Поред брижљиве техничке припреме војне управе, која је благовремено у миру предвидела до ситница, шта ко има да ради, чим се огласи мобилизација, по свима командама и војним установама, по свима земаљским установама од сеоских кметова и општинских власти до највећих инстанција; поред свих упута и до детаља предвиђених послова, један најјутњацинији фактор, да се мобилизација свеколике наше оружане снаге онако изведе, био је: идеално схватање дужности према својој земљи, свакога појединца од најсиромашнијих сељака, злехудих надничара и раденика, који су мучним досрпним радом, себи и породици осигурава-

народне војске и осталих батаљона које мобилише тај пук. У току ноћи издата су сва наређења у вези огласа мобилизације.

Када сам се, око 2 часа по поноћи враћао из касарне, цео Пирот је био на ногама. Пред општином и Хотел Националом непрегледне масе људи; сви се обавештавају о мобилизацији, која је објављена пуцањем прангија. У ноћи после силне кише, која се пљуском излила, цела варош имала је озбиљан али нарочито свечан изглед...

18 септембра, сви активни официри заузели су места по ратном распореду а пристизали су и резервни официри. Већ су и обвезници долазили у команду, ма да је 20 септембар први дан мобилизације. А тога првог дана мобилизације, била је на окупу половина бројног стања мобилног пука. Такав одличан одзив обвезника, био је у свима пуковима наше војске. Изостајали су само болесни и они, који су се тада налазили ван отаџбине.

Сиромашни Пироћани иду преко лета у печалбу ван отаџбине, највећма у Румунију; често и у даље земље. По огласу мобилизације они су хитали у отаџбину, да се јаве у своје ратне јединице. Почели су да пристижу за време концентрације и доцније.

Када је 6 октобра, првог дана рата 3 пешадијски пук водио борбу западно од Врање, на Св. Илији Честилинском и према Новом Селу, на положај код батерије, која је била под непријатељском и пешачком ватром, долазе неколико Пироћана, да се јаве команданту пука.

— „Шта ћете овдје“, — пита их командант.

После поздрава они прилазе, вале своје путне и остале исправе, говорећи:

— „Дошли смо г. потпуковниче ради јављања, да и ти знаш, да смо ми стигли“.

Ето како су ови сиромашни горштаци разумевали своју дужност.

ли кору хлеба, па до највећих богаташа засићених сваким обиљем.

Први услов ратне готовости, тако утицајан и судбосан за даље непосредне припреме пред ступање у акцију, — мобилизација целокупне земаљске снаге, изведена је бриљантно.

Она је доказала свуколику вредност и истрајност и примерног, дужевременог рада на спреми, усавршавању и васпитању српског војника, у кога је изнад свега дух и морал био високо уздигнут.

Одмах првих дана рата, победоносна битка на Куманову доказала је спремност и ваљаност српске војске, што су засведочили и многобројни бојеви; битка на Битољу, а доцније и на Брегалници.

После само неколико месеци затишја и мира, српска је војска 1914 године, и доцније до свршетка великога рата, показала, све своје особине из 1912 и 1913 године.

Храброст, војничку рутину, природну издржљивост и пожртвованост, наше војске и нашега народа признао је цео свет. То су видно истицали и непријатељи наши.

